

EGY KIVÁLÓ ERDÉLYI PEDAGÓGUS:
GÁSPÁR JÁNOS (1816–1892)

Gáspár Jánosnak, a múlt századi Erdély egyik legkiemelkedőbb pedagógusának neve nem ismeretlen a múlt haladó hagyományai iránt érdeklődő olvasó számára. A XIX. század végétől kezdődően a *Gáspár* tevékenységét méltató cikkek és tanulmányok – és ebben a vonatkozásban elsősorban a felszabadulást követő időszakra gondolunk – meglehetősen alaposan elemzik irodalomtörténeti jelentőségét, a gyermekirodalom és nyelvészeti tájszógyűjtés terén kifejtett tevékenységét.¹

Elméleti és gyakorlati pedagógiai tevékenységének vizsgálata azonban nem valósult meg azon a szinten, amelyet ez, a maga sokoldalúságát, tartalmát, az erdélyi iskolaügy fejlesztésében betöltött jelentőségét tekintve méltán megérdemel. Az egyes tanulmányok, cikkek természetesen szükségképpen foglalkoznak oktatói, nevelői munkájának bizonyos, főleg gyakorlati vonatkozásaival, sőt, haladó pedagógiai felfogásának néhány lényeges elemét (a gyermek játéktevékenységének pedagógiai problémái, *Gáspár* művelődés-politikai nézetei stb.) is előtérbe állították.

De *Gáspár* János gazdag pedagógiai kézirat-anyagát számba véve nyilvánvalóvá válik, hogy művelődés- és pedagógiatörténetírásunk igen keveset tett ennek elemző felmérése, a hazai pedagógiai gondolkodásra gyakorolt hatása vizsgálata vonatkozásában. A *Gáspár*-hagyaték jövőbeni monografikus feltárása nem pusztán az eddig elmaradt kötelességteljesítés kérdése, hanem sokkal inkább szükséges előfeltétele annak, hogy alaposabban megismerjük a múlt század második felének erdélyi iskolaügyét, ezen belül a tanítóképzés elméleti és gyakorlati megvalósításait, a népiskolai oktatás tartalmának és módszereinek megújulását és azokat a pedagógiai-eszmei áramlatokat, amelyek az erdélyi és magyarországi pedagógiai gondolkodásban, többek között a nyugat-európai haladó oktatási és nevelési eszmék hatására, de mégis sajátos módon, a hazai viszonyokra alkalmazottan jelentkeztek.

*

¹ *Gáspár* János életére és tevékenységére vonatkozó régebbi és újabb irodalomból itt mindössze azokat emeljük ki, amelyek közvetlenebbül kapcsolódnak a tanulmány által felvetett mozzanatokhoz: *P. Szathmáry* Károly: A gyulafehérvári–nagyenyedi Bethlen főtanoda története. Nagyenyed, 1868.; *Berde* Mária: *Gáspár* János hagyatékából, Budapesti Szemle, 1917.; *Vita* Zsigmond: A nagyenyedi Bethlen Kollégium ifjúságának irodalmi törekvései a reform korszak kezdetén, Kolozsvár, 1943.; *Vita* Zsigmond: Tudománnyal és cselekedettel, Bukarest, 1968.; *Náhlík* Zoltán: Invatamintul din Transilvania. . . Revista de pedagogie, 1966. 11. szám. *Szabó* T. Attila: *Gáspár* János tájszógyűjteményei. 1838–1845. Budapest, 1964.; *Bauer* Tiborné: *Gáspár* János jelentősége a magyar gyermekirodalom kibontakozásában. Magyarországi Óvónőképző Intézetek Tudományos közleményei II. 1964.

Gáspár János (1816–1892) elméleti és gyakorlati tevékenységét a nép anyagi és szellemi felemelésének törekvése hatotta át. E törekvés szoros kapcsolatban áll feudalizmus-ellenességével, demokratikus politikai nézeteivel, haladó pedagógiai felfogásával. A népnevelést olyan tényezőnek tartotta, amely mind az egyén, mind pedig a társadalom anyagi és szellemi fejlődését biztosíthatja.

A nevelési-oktatási kérdések iránti érdeklődésének kialakulását kétségkívül közvetlen családi környezete is nagymértékben befolyásolta: édesapja torockói tanító, édesanyja falusi kántor gyermeke volt. A román nép művelődési törekvései iránti megértő érdeklődésének kialakulása már Torockón is kaphatott indítékot. A helység kiváló unitárius iskolájában a környék román lakosságának gyermekei is szívesen tanultak. Itt végezte elemi iskolai tanulmányait *George Barit*, az erdélyi román újságírás úttörője, a kiváló történész és haladó gondolkodó, a demokratikus alapokon megvalósítandó magyar–román barátság híve, *Kriza* János – *Gáspár* későbbi barátja – tanulóújságként.

A Székelykő alatti iskolából *Gáspár* tizenegy éves korában került a nagyenyedi kollégiumba. A *Bethlen* Gábor iskolájában szorgalmas munkával eltöltött tizennégy év az eleven gondolkozású gyermeket egy minden új iránt érdeklődő, a kor szellemi-politikai mozgalmaira figyelmező és azokkal lépést tartó ifjúvá érlelte. A kollégium iránti szeretete, mely későbbi férfikorában oly sokszor s oly szépen megnyilvánult, nem hiányzott belőle diákévei idején sem. A szolgadiákból tógátus diákká érő ifjúval többek között éppen ez a szeretet láttatta meg a korabeli kollégiumi oktatásban és nevelésben meg-megmutatókozó fonákosságokat és anakronisztikus vonásokat.

Mind pedagógiai, mind társadalmi-politikai nézeteinek alakulására erőteljesen hatott kiváló professzora, a haladó tudós és politikus *Szász* Károly. *Szász* feudalizmus-ellenessége, az alkotmányosság védelmében és a társadalmi haladásért folytatott harca az enyedi diákok politikai radikalizálódására is pozitív módon hatott. Így *Gáspár* is korán felismerte, hogy a Habsburg-uralom, mint az erdélyi hűbéri rendszer egyik támasza, gátolja a kereskedelem, az ipar és ezen keresztül az egész társadalom fejlődését, polgárisulását. Társadalmi-politikai nézeteinek az előbbieken változtatásával megvalósítható a kollégiumi ifjúsági önképzőkörben kifejlesztett tevékenységének haladó politikai irányulása is.

A kollégiumi ifjúság kétségkívül erőteljesen érzekelte a napóleoni háborúkat követően megerősödött abszolutizmus fokozódó nyomását, amely nem csak az erdélyi társadalom gazdasági, politikai fejlődését, hanem a szélesebb értelemben vett irodalmi élet kibontakozását is gátolta. Többek között e körülmények hatására indul meg Erdély jelentősebb iskolaközpontjaiban a diák-önképzőkörök, olvasótársaságok szervezése, jelennek meg a kéziratot és nyomtatott irodalmi ifjúsági zsebkönyvek (Nagyenyeden a *Virágkosár* és a *Reg*, Kolozsvárt az *Aglája* és a *Remény*).

Az 1833-as évben száztizenegy enyedi diák kérelmezi a „társalkodva olvasó egyesület” szervezésének engedélyezését. Az engedélyt a következő évben meg is kapják, azonban az egyesületet 1835-ben Estei főherceg rendelete következtében a gubernium feloszlatja. A diákság válaszképpen titkos köröket szervez, újságokat, könyveket szerez be, az olvasottakat megvitatja. Olvasmányai között *Széchenyi* és *Wesselényi* művei is szerepelnek. A *Virágháti* Farkas által szervezett titkos kör, az „Ébredő Társaság” – melynek tagjai között *Gáspár* János mellett ott találjuk barátját, *Mentovich* Ferencet, *Jancsó* Ádámot, *Szabó* Ferencet a kollégium más kiváló diákjaival egyetemben – 1837-ig működött, amikor is a már említett olvasótársaság működése rövid időre ismét lehetővé vált. Az 1839-es évben az „Ébredő Társaság” ismét aktivizálódik. *Virágháti* Farkas egy 1839-ben *Gáspár*hoz írt levelében jelzi, hogy mind a társaságnak, mind pedig az olvasótársulatnak tagja akar maradni.² Ekkor *Gáspár* az olvasótársulat könyvtárosa és ezzel párhuzamosan a titkos társaság munkáját is szervezi, irányítja, meghatározza feladatát: a rendszeres önművelés, a gazdálkodás kéréseinek tanulmányozása mellett fordítson gondot a „honi nyelvek” elsajátítására is. A nyilvánvaló szándék és egyszersmind ma is időszerű feladat: a nemzeti szűkkeblűség felszámolása, az Erdélyt lakó népek nemzeti elzárkózásának megszüntetése egy-

² *Gáspár* János levelezése. A Román Szocialista Köztársaság Akadémiája kolozsvári fiókjának Történeti Levéltára. Kézirat: MS. III. D 8. – A nagyenyedi olvasótársaság és a „jakobinus per” kérdését, eredeti dokumentumok alapján *Trócsányi* Zsolt A nagyenyedi kollégium történetéhez c. munkájában (Budapest, 1957.) dolgozta fel.

más szellemi értékeinek megismerése révén. A társaság a román *Many* József balázsfalvi tanárral is levelezésben állt s ennek írását a *Reg* című irodalmi hetilapban ki is adta. A társaság összejövetelein elhangzott Habsburg- és feudalizmus-ellenes állásfoglalások az önképzőkör erőszakos megszüntetéséhez és az egész erdélyi közvéleményt foglalkoztató „nagyenyedi jakobinus per”-hez vezettek.

Gáspár életének, fejlődésének kétségkívül új szakaszát nyitja meg németországi tanulmányútja. Nem érdektelen ezzel kapcsolatban megemlítenünk azt az átgondolt útitervet, amelyet *Mentovich* Ferencsel, együttes utazásukat megelőzően dolgoztak ki. Utazásuk egyszersemind „zarándoklat” volt „a hon jeleseihez”. Borszéken keresztül utazva keresték fel *Döbrentei* Gábort, Pesten *Kossuth* Lajos fogadta őket, felkeresték *Schedelt*, *Eötvöst* az ipartestület első közgyűlésén, *Szalay* Lászlót, *Bajzát* és *Vörösmartyt* a Tudós Társaság nagygyűlésén látják. A Berlinig tartó utazás féléves időtartama alatt sok érdekes személyiséggel ismerkedtek meg, értékes megfigyeléseket tettek, tapasztalatokat gyűjtöttek.

Gáspár Berlinben, 1841-től kezdődően, három éven keresztül, sokoldalú érdeklődésétől vezettetve természettudományi tanulmányai mellett filozófiát és pedagógiát is hallgatót. Itt alaposabban is megismerkedhetett a már Európa-szerte ismert és becsült svájci pedagógus, *Pestalozzi* tanításával, amelyhez mindvégig erősen vonzódott. E vonzódás azon a közös meggyőződésen alapult, amely szerint az ismereteknek a nép körében való elterjesztése lehetővé teszi egy igazságosabb, emberibb társadalom létrehozását, amelyben megszűnik az alsóbb néposztályok nyomora, kizsákmányoltsága.

Berlini tartózkodása idején ismerkedett meg és került közelebbi kapcsolatba *Diesterweggel*, „a német tanítók tanítójával”, akinek haladó pedagógiai nézetei ugyancsak erőteljes hatást gyakoroltak *Gáspár* nevelési-oktatási felfogásának alakulására. Bizonyossággal állítható, hogy a *Diesterweg* által vezetett tanítóképző intézet munkáját is alaposan tanulmányozta, hiszen később, a nagyenyedi tanítóképző első igazgatójaként a pedagógusképzést úgy szervezte meg, hogy ennek jellege mind tartalmi, mind módszertani, mind szervezési vonatkozásban *Diesterweg*-hatásra is utal.

Az 1846-ban Kolozsvárott tartott *Pestalozzi*-emlékünnepevényen a poroszországi *A. Gross* olvasta fel *Diesterweg* felhívását, amelyben pénzadakozásra kéri fel a népoktatás barátait egy *Pestalozzi*-intézet szervezése érdekében.³ Az ekkor már Kolozsvárott működő *Gáspár* veszi kezébe az ügyet és még ugyanazon év novemberében jelenti, hogy az összegyűlt 58 pengő-forintot (40 porosz tallér) *Diesterweg*nek elküldte.⁴

Minden alapunk megvan arra is, hogy bizonyossággal állítsuk: *Diesterweg* becsülte, értékelte *Gáspárt*. Iránta tanúsított bizalmaként kell értelmeznünk azt, hogy *Gáspár*nak második, 1856-i berlini útja alkalmával *Diesterweg* őt kérte fel, hogy helyette a gothai egyetemes német tanítógyűlésen a poroszországi iskolaügyi helyzetről jelentést tegyen.

Kezdeményező és vezetőszerpet játszott *Gáspár* a Berlini Magyar Könyvtár 1842. július 19-én történt megalapításában és fejlesztésében. Ennek gyarapodásáról *Gáspár*, majd a Berlinben tanuló diákok közül választott mindenkori könyvtárvezető a sajtó (*Pesti Hírlap*, *Erdélyi Híradó*) útján több ízben tájékoztatta a magyarországi és erdélyi közönséget, további könyvadakozást kérve.

A berlini magyar diákok, ugyancsak *Gáspár* kezdeményezésére, emlékkönyvet alapítottak és tájékoztatót dolgoztak ki újonnan érkező diáktársaik használatára, megkönnyítendő számukra a berlini

³ Erdélyi Híradó, 1846. febr. 3-i szám.

⁴ A Kolozsvári Nevelői Kör 10-ik kis gyűlése. Kézirat: MS 485.

művelődési életbe és tanulmányi munkába való bekapcsolódást.⁵ A könyvtárról, emlékkönyvről és tájékoztatóról nyomtatott tudósítást küldtek a hazai fontosabb intézményeknek, levéltáraknak. A Magyar Tudós Társaság címére *Gáspár* János 1844 augusztusában – már Kolozsvárról – küldi meg a Berlinben, 1844. május 25-ről keltezett nyomtatott tudósítást.⁶ Mellékeli a könyvtár könyvvállományának kéziratos jegyzékét, amely szerint az alapítás napjától 1844. május 1-ig 316 kötet gyűlt össze. A könyvtár számos folyóiratot, szótárt, statisztikai táblát, politikai, irodalmi, jogi, filozófiai, pedagógiai, teológiai, földrajzi, ásványtani, kémiai, gyógyszerészeti, matematikai stb. munkát őriz. Egy 1846-os adat szerint a könyvtár állománya már a 430 kötetet is meghaladta.⁷

A tudósítás a könyvtár rendeltetését a következőkben összegezi: „fájdalmas és egyszersmind káros két-három évig merőben nélkülözni a már virulásnak indult magyar irodalom jelesb termékeit”; ugyanakkor a tágabb értelemben vett hazai irodalom birtokában pontosabban, adatszerűbben lehet tájékoztatni a nyelvünk, irodalmunk, nemzeti életünk iránt érdeklődő külföldieket és egyszersmind „a viszonyainkról elterjedt balítélet- vagy rágalomgyomokat is irtogatni” lehet. A könyvtáralapító gondol azokra a nem magyar honfitársakra is, „kik nyelvünkben nem oly erősek, hogy két-három évig ne feledhetnének sokat belőle, az ilyeneknek olykori gyakorlatul, példából tudjuk, áldás egy ily gyűjteményke.”

A berlini magyar diákok a könyvtár jövőjének biztosítása érdekében célszerűnek látták könyvgyűjteményüket a Királyi Egyetemi Könyvtárban helyezni el. Az átadásról szóló jegyzőkönyv kéziratát – amelyet a berlini királyi főkönyvtárnok és magyar akadémiai tag, *Pertz* és *Gáspár* 1844. március 23-án írt alá és amely az átadás körülményeit és feltételeit, a könyvvállomány további kezelésével kapcsolatos kérdéseket rögzíti – a Magyar Tudományos Akadémia levéltára őrzi.⁸

Erdély fiatal magyar, román, szász és más nemzetiségű értelmiségének legjobbjai korán felismerték, hogy nemzeti fejlődésük nem más nemzetek, nemzetiségek elnyomásával valósul meg, hanem egy olyan összefogás révén, amelynek közös célja a társadalmi és nemzeti egyenlőség létrehozása. Ezek közé tartozott *Gáspár* is, aki már enyedi diákéveinek idején rokonszenvvel kísérte figyelemmel az erdélyi román művelődési törekvéseket s a román nyelv elsajátítása révén közvetlen kapcsolatba került az erdélyi románság kulturális-politikai megvalósításaival és célkitűzéseivel. Szembehelyezkedett a múlt század negyvenes éveiben erősödő magyarosító politikával és félreérthetetlenül leszögezte: a közös haza minden polgárának joga van saját nemzetisége megtartására, műveltségének fejlesztésére. Az erdélyi értelmiségnek ez a haladó része, amelyhez *Gáspár* is tartozott, nemzetiségétől függetlenül, a kölcsönös megértés útjain járva, kereste a megbékélést, baráti kapcsolatok kiépítését és idegen volt tőle a nemzeti elzárkózás magatartása. Ebben a vonatkozásban talán nem érdektelen idéznünk annak a levélnek néhány sorát, amelyet *Ugron* Sándor és *Vajna* Antal Nürnbergből küldött *Gáspárnak*, valószínűleg Berlinbe, az 1844-es évben. *Ugron*, *Gáspárnak* egy esetleges erlangeni utazásával kapcsolatban írja: „Erlangenben Popovitsch nevű bukaresti diákot kerestem fel, ki is a postával szemben lakik, ő több Erlangiakkal ismertetett meg, mind nagyon barátságosak voltak... El ne mulassza Popovitschhoz menni s keresse fel vele Satler és Wochrnitz nevű deákokat.”⁹

⁵ A berlini Magyar Könyvtárról, emlékkönyvről lásd Lantos István: Die Beziehungen zwischen der deutschen fortschrittlichen bürgerlichen Pädagogik in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts und der ungarischen Pädagogik unter besonderer Berücksichtigung F.A.W. Diesterwegs (Berlin, 1968.) című kandidátusi értekezését (MTAK d/4017). A szerző a Berlinben 1831–1867 között tanult magyarországi és erdélyi egyetemi hallgatók jegyzékét is közli.

⁶ MTAK RAL 55/1846

⁷ Erdélyi Híradó, 1846. VI. 12. szám.

⁸ MTAK RAL 55/1846

⁹ *Gáspár* János levelezése, lásd a jegyzék 2. pontját.

Első berlini tanulmányi útjáról 1844-ben hazatérve, kolozsvári nevelői tevékenysége mellett az Erdélyi Híradóban több, az erdélyi oktatásügy központi kérdéseit taglaló tanulmányt közölt. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a hazatérése utáni időszakban nem volt Erdélyben egyetlen olyan nagyobb jelentőségű pedagógiai-iskolaügyi mozgalom, amelyben *Gáspár* tevékenyen, de legtöbbször kezdeményező módon részt ne vett volna. Az 1846. január 12-én, *Teleki* Domokos kolozsvári házában tartott *Pestalozzi*-ünnepély előkészítésében és lefolytatásában jelentős szerepet vállalt mind szervezési, mind tartalmi vonatkozásban. Az itt, *Pestalozzi*ről tartott előadása, valamint az Erdélyi Híradó Nemzeti Társalkodójában megjelent *Pestalozzi*-tanulmányai¹⁰ szilárd pedagógiai meggyőződésekkel, érett politikai nézetekkel rendelkező, a nép ügyét szíven viselő gondolkodót állítanak elénk.

A *Pestalozzi*-emlékünnepeleyn merült fel egy nevelői kör létrehozásának gondolata. A megalakult Kolozsvári Nevelői Kör az 1846. január 25-i első tanácskozásán már körvonalazta célját és feladatait: „előmunkása legyen az ésszerűbb nevelés átalakulási korának... a nevelés ügyében feltűnő mozgalmakat, újabb fejlődéseket őrszemmel kísérje...” *Gáspár* a kör egyik vezető tagjaként igen fontos szerepet játszott a kör életében, tevékenységében, ennek irányításában. Hála körültreintő és gondos ügyvitelének, a kör üléseinek eddig nem közölt jegyzőkönyvei a nagyenyedi *Gáspár*-hagyaték iratai között fennmaradtak.¹¹

A királyi fő kormánysszék 1623. sz. rendelete a kör tevékenységét betiltotta. Közel másfél éves kényszerű szünetelés után, 1848. április 8-án *Gáspár* János a kör 17-ik ülését a forradalom iránti lelkesedés szavaival nyitotta meg: „Az európai nép szabadság szabadító angyala... a Kolozsvári Nevelői Körről is leszaggatá amaz átkos láncokat, amelyekbe ezen rendszer bécsi vezetői a hazai és emberiségi törvények taposásával ártatlan egyletűnket megkötözték...”¹²

Az ötvenes évektől kezdődően *Gáspár* elméleti és gyakorlati pedagógiai, publicisztikai és oktatásszervezési tevékenysége még intenzívebbé vált. Az 1855 évtől pedagógiát adott elő az akkor ideiglenesen Kolozsvárt felállított tanítóképzőben és teológián, majd miután a képezdét Enyedre költöztették át – ennek igazgatója és pedagógia tanáraként a jelöltek alapos elméleti és gyakorlati képzésén keresztül a népiskolai oktatás színvonalát jelentős mértékben emelte. Az itt megvalósuló pedagógiai képzés magas színvonalát kiadatlan pedagógiai jegyzetei, kéziratjai – melyekről a továbbiak során még szó lesz – híven tükrözik.

Vezető szerepe volt *Gáspár* Jánosnak a „Szervezeti javaslat az erdélyi ev. ref. főtanodák rendezésére”¹³ című reformjavaslat kidolgozásában is. E dokumentum s ennek életbe lép tetése az Organisations-Entwurfnak a református iskolaügyre gyakorolt hatását volt hivatva felszámolni oly módon, hogy a kollégiumi oktatás korszerűsítését a meglévő hagyományokkal kapcsolta össze.

A „Szervezeti javaslat” az iskolarendszer következő fokozatait írja elő: 1. a négyosztályos elemi iskola, 2. a hatosztályos középiskola vagy gimnázium, 3. a három éves böl-

¹⁰ Erdélyi Híradó 1845. szept. 5., 9., 12., 16. és 19. számai, valamint az 1846. január 23-i száma.

¹¹ A Nagyenyedi Dokumentációs Könyvtár levéltára, kézirat: MS 485.

¹² Uo.

¹³ Megjelent Kolozsvárott, 1861-ben.

cselmi vagy liceális, 4. a két éves jogi- és 5. az ugyancsak három éves teológiai tanfolyam. A javaslat az egyes osztályok és tanfolyamok tantervét és tanmenetét is tartalmazza.

A tanítóképzőt, a főtanoda szerves részeként *Gáspár* János, a teológiai tanfolyam pedagógia tanára igazgatta. Ebben az időszakban a pedagógiai képzés előkelő helyet foglalt el az intézmény életében. A tanítóképző intézetbe a négyosztályos elemi és hatosztályos középiskola „első osztályú bizonyítvánnyal” rendelkező végzettei kérhették felvételüket. Az oktatás kétéves időtartamát – *Gáspár* javaslata szerint – egy harmadik, főleg gyakorlati képzést nyújtó évvel kell meghosszabbítani annak érdekében, hogy egyrészt a fiatalabb jelöltek érettebb fővel léphessenek munkába, másrészt, mert ily módon lehetőség nyílik a tanítás mesterségének, az ének és zene gyakorlatának alaposabb elsajátítására. A jelöltek szakszerű gyakorlati felkészítése a tanítóképző igazgatójának vezetése alatt álló elemi iskolában folyt.

Elméleti és gyakorlati pedagógiai képzés azonban nemcsak a tanítóképzőben folyt. A bölcselmi, vagy liceális, a jogi és teológiai tanfolyamok hallgatói heti öt órában nevelés és oktatástant hallgattak és próbatanítást végeztek. A tanítói munkára vállalkozó, de nem tanítóképzőt végzett jelöltek írásbeli és szóbeli tanítói szigorlatot tettek, amely az egyes tantárgyak módszertanát is magába foglalta, majd a tanári kar előtt a gyakorló iskolában órákat tartottak.

*

Külön említést érdemel *Gáspár* Jánosnak a gyermekirodalom és tankönyvszerkesztés terén kifejtett tevékenysége.

Az 1848-ban Kolozsvárott kiadott „*Csemegék olvasni még nem tudó gyermekek számára*” a magyar gyermekirodalom fejlődésében úttörő jelentőségű, hosszú évtizedeken keresztül nagy népszerűségnek örvendő munka volt. *Gáspár* helyesen látta a korabeli gyermekirodalom hiányosságait: „a lélek- és oktatástan mai igényeinek nem képes kellően megfelelni”, „bőjti leckéztetésekkel”, „olvadozva édelgő”, „okoskodó vagy politizáló” mesékkel nem lehet a gyermek lelkére hatni.

A „Csemegék” egymást követő kiadásaiba újabb és újabb mesék, elbeszélések, versek kerülnek. Az 1848-as kiadás 71 oldalas terjedelmével szemben például az 1863-as már 324 oldalnyi anyagot tartalmaz. De az 1863-as kiadás nemcsak mennyiségi szempontból jelent fejlődést: a mesék, elbeszélések, gyermekversek kiválasztásában fokozottabban érvényesül a gyermeki természet ismerete, a lélektan adatainak átgondoltabb alkalmazása. A szülők, tanítók és kisdedovók számára írt „Utószó”-ban helyesen állapítja meg: „lélektani igazsággént áll, hogy csak az ragadja meg a gyermek kedélyét, csak azt édelheti szelleme, mi úgy tartalomra, mint alakra nézve érzékelése körét túl nem szárnyalja: mi saját kedélyes világából van merítve, részletekig, érzékelhetőleg és derűlten eléadva; mi magában is érdekekkel bír és a megtartásra és ottanottani ráemlékezésre és emlékeztetésre méltó, végre mi a felnőtteknek is kedves olvasmány. Mert nagy tévedés volna azt hinni, hogy ami a felnőttekre nézve unalmas, édelhetetlen – mint fájdalom igen sok gyermekiromány –, az a kis csemeték költőies kedélyének egészen jó. A gyermekeknek mindenben csak a legjobb a jó.”

A „Csemegék” tartalmi szempontból igen változatos. Altató- és bölcsődalokat, meséket és regéket, dalokat, verseket és találós kérdéseket, beszéd- és emlékgyakorlatokat („selypek és habarik” számára is), játékokat és játékrimeket tartalmaz s emellett a „természeti tárgyokról” és állatokról, a gyermek környezetéről is nyújt – az életkori sajátosságok figyelembevételével – ismereteket.

Első tankönyve, a *Kovácsi* Antallal közösen írt és 1848-ban Kolozsvárott kiadott „*Magyar olvasókönyv tanodák és magán-növendékek használatára*” fokozatosan tágítja a gyermekek ismeretkörét; bőven közöl ismereteket az élettelen és élő természet, a gazdál-

codás, embertan, földrajz stb. köréből. *Petőfi* Sándor, *Gyulai* Pál, *Kriza* János költeményei és a korabeli hazai legjobb prózaírók rövid művei mellett a külföld régebbi és újabb kiváló irodalmi-pedagógiai termékeiről sem feledkezik meg. Az olvasmányok szerzői között Aesopus, Grimm, Salzman, Campe, Curtman és mások nevével találkozunk.

Az 1868-as év *Gáspár* életében újabb szakasz kezdetét jelenti. *Eötvös* József vallás- és közoktatásügyi miniszter Alsófehér- és Kisküküllő megye tanfelügyelőjévé nevezi ki és megbízásából számos kiadást megért tankönyveket szerkeszt az állami elemi iskolák osztályai számára, amelyek közel félévszázadon át voltak érvényben Erdély magyar, román és német iskoláiban. *Gáspár* tankönyveinek román nyelvű kiadását *Váró Béni*¹⁴ Ioan *Georgescu* közreműködésével rendezte sajtó alá. E tankönyvek – s ez kétségkívül hasznukra vált – a *Gáspár* tankönyveinek nem szolgai fordítását nyújtják, belső felépítettségük logikusabb, tagolásuk áttekinthetőbb, továbbá érdemük, hogy a román költészet, prózairodalom és pedagógiai gondolkozás legkiemelkedőbb szerzőiből (*Z. Boiu, A. Pann, G. Sion, I. Eliade, D. Bolintineanu, V. Alecsandri, C. Bolliac*) nyújtanak ízelítőt a román gyermekek számára.

A *Lederer* Ábrahám által fordított és átdolgozott *Gáspár*-féle Lesebuch-ok szintén felhasználják a német irodalom által nyújtott lehetőségeket: a szerzők között *Goethe, Uhland, Arndt, Diesterweg, Rochow, Curtman, Krummacher, Hoffmann* neve is szerepel.

Kitartó, lelkes tanfelügyelői szervező-irányító munkája eredményeképpen nem csak az iskolai oktató-nevelő munka hatékonysága emelkedett, hanem az iskolahálózat is jelentős mértékben bővült. Az a tény, hogy tanfelügyelősködése idején elsősorban a román iskolák és tanulók száma növekedett körzetében, ékesszólóan bizonyítja *Gáspár* demokratikus, a nemzeti művelődési igényeket szem előtt tartó törekvését.

Tanfelügyelői minőségében sokat tett a tanítóóság továbbképzéséért, szakmai-pedagógiai felkészültségének állandó emeléséért. Egész pedagógiai pályafutása alatt egy olyan népiskola megteremtéséért küzdött, amely az ismereteket a gyakorlattal, a társadalom fejlesztésének szükségleteivel kapcsolja össze.

*

Gáspár János pedagógiai kéziratai,¹⁵ a korabeli sajtóban megjelent írásai alapos neveléstörténeti műveltségéről tanúskodnak. Jellemző módon, *Gáspárnál* a múlt haladó pedagógiai rendszereinek tanulmányozása és a kortárs nevelők törekvéseinek megismerése nem öncélú elméleti érdeklődés megnyilvánulása. A jelen és a jövő érdekében fordult a múlt gondolati örökségéhez; ebből csak azt vette át, ami összhangban állt a haladás szolgálatába állított társadalmi-politikai nézeteivel és ami az erdélyi iskolaügy fejlesztését szolgálhatta.

Neveléstanának 16. fejezetében („A nevelési eszmék fejlődésének rövid története s a neveléstan irodalma”) a neveléstörténet tanulmányozásának fontosságát a következőképpen foglalja össze: „Aki tudja, hogy a jelen a múlt terméke s csak az ismeri valójában a jelent, ki annak előzményeit tanulmányozta: tudja azt is, hogy csak az bírja megérteni s illetőleg megoldani a *mai nevelés* feladatát, ki a nevelési eszmék fejlődését a különböző népek életében a történelem világánál nyomozta.”¹⁶

¹⁴ *Váró Béni*, a fogarasi állami polgári fiúiskola tanára, majd igazgatója, 1894-től Fogaras vármegye tanfelügyelője magyar nyelvtanfolyamokat szervezett a román tanítók és tanárok számára.

¹⁵ *Gáspár* János, Neveléstan, Részletes neveléstan, Részletes tanítástan, Szorosb értelemben vett neveléstan. Nagyenyedi Dokumentációs Könyvtár levéltára. Kézirat: MS 474.

¹⁶ *Gáspár*: Neveléstan.

Neveléstörténeti jegyzetei – más pedagógiai kéziratához hasonlóan – az előadásaira való gondos, alapos és dokumentált felkészülését tükrözi. Erre utal az is, hogy neveléstörténeti jegyzetei között egy *Salamon József* által – nyilvánvalóan a *Gáspár* kérésére összeállított – rövid kézirat található „Jegyzetek a költsönös tanítás történetéről” címen, amelyet a jelek szerint előadásai is bedolgozott.

Salamon József a kérdés szakértője, a Bell–Lancaster-módszer terjesztője volt Erdélyben s így nem véletlen, hogy *Gáspár* tőle kért felvilágosítást a kérdéssel kapcsolatban. Egyébként *Salamon* említett feljegyzése rendkívül érdekes: szerinte *Bell* és *Lancaster* fellépte előtt Párizsban már a XVIII. század közepén, majd Vincennesben 1780-ban, Londonban 1792-ben vezették be a költsönös tanítás módszerét. Oroszországban *M. Hamel* szervezte az első e módszert követő iskolákat, aki ezt megelőzően a cár megbízásából Londonban tanulmányozta *Lancaster* iskoláját. A két román fejedelemségben is orosz hatásra szerveződtek az első Lancaster-típusú iskolák.

Gáspár megkülönböztetett figyelemmel fordult a nyugat-európai polgári pedagógiai gondolkodás azon képviselői felé, akiknek tanítása a társadalmi haladást szolgálta. *Rousseau*, *Pestalozzi*, *Diesterweg*, és *Curtman* felfogásának feudalizmus- és klerikalizmusellenessége, demokratizmusa, pedagógiai optimizmusa gyakoroltak jelentősebb hatást pedagógiai nézeteinek alakulására. Le kell azonban szögeznünk, hogy *Gáspár*, habár nem tekinthető önálló pedagógiai rendszeralkotónak, nem sorolható az olyan eklektikus gondolkodók közé sem, akiket az idegen eszmék mechanikus átvétele jellemez: tudatosan válogat és rendszerez, kritikai módon viszonyul azoknak a tanításához, akik követőjének vallja magát. Ebben az összefüggésben nem érdektelen megemlítenünk, hogy *Pestalozzi*-nak bizonyos tévedéseire is felhívja a figyelmet. 1846. január 2-án, a *Pestalozzi*-emlékünnepelelyen tartott beszédében mondta: „*Pestalozzi* meggyőződésévé vált, hogy a szerencsétlenek sorsát, a nép állapotát más eszközökkel is ugyan, de főleg *célszerűbb nevelés* által lehetne javítani és nemesíteni. Ez vala az alapgondolat, mit szemünk előtt kell tartanunk, ha életfolyamát, viszontagságait, sőt *tévedéseit* is meg akarjuk érteni.”

Pestalozzi tanításában is az ragadta meg, ami érvényes, időtálló: „munkáiban az igazi nevelés szelleme leng, mert azoknak valódi emberszeretet adá létüket és dús ereikben még századokig bányászhatnak az emberiség növelő tanítói.” *Pestalozzi* pedagógiai rendszerének pozitív vonásait a következőkben összegezte: az oktató-nevelő tevékenység a gyermek természetének ismeretére épüljön, vegye figyelembe fizikai és szellemi fejlődésének törvényszerűségeit s ezekhez szabja a nevelési módszereket és eljárásokat. Az elismerés hangján nyilatkozik *Pestalozzi* „elemi tanmódjáról”, „világhírű érzékeltető elvéről”, az oktatás és fizikai munka összekapcsolásáról. *Gáspár* szerint e nagy nevelő új korszakot nyitott a nevelés történetében és tanítása sok tekintetben túlmutat azon a koron, amelyben megszületett. Ebben az értelemben vallotta: „*Pestalozzi* nem a múlt, hanem a jövő embere.”

*

Gáspár János kiadatlan pedagógiai kéziratai, jegyzetei¹⁷ a korabeli neveléstan, didaktika, módszertan csaknem minden kérdését felölelik. Felhasználja a „segédtudományoknak” nevezett diszciplínák adatait, melyek „utunkat rövidítik meg, hogy ne kelljen a neveléstanak az emberi tudás minden vidékét bejárnia, hogy kincseihez juthasson . . . alig

¹⁷ A szövegben következő további idézetek a 15. és 16. pontban jelzett kéziratokból származnak.

van szaktudomány, amely a pedagógiának adalékot ne szolgáltatna s tőle viszont nem venne.” A pedagógia számára a legfontosabb adatokat az embertan, élettan, lélektan, erkölcsstan, történelem és politika szolgáltatja.

A pedagógia csak a nevelés gyakorlatára, a nevelési tapasztalatokra támaszkodva, de elméleti általánosítás révén fejlődhet tudománnyá. „A szigorúbb értelmű tudományhoz önként fog mindinkább közeledni azon arányban, amint a nevelési észlelések és tapasztalatok az esetlegestől és alanyiastól jobban-jobban megtisztulnak.” Ebben az összefüggésben igen helyesen hívja fel a figyelmet a tapasztalatok elhamarkodott általánosításának veszélyeire: „az egyes tapasztalat, ha még oly biztos és nagy gonddal szerzett is, még nem fejez ki *általános törvényt*, milyent a neveléstan igényel. Minden nevelési maximáink egy rakás megtörtént esetből inductio útján elvont igazságok . . .”

A pedagógia elmélete és a nevelés gyakorlata közötti viszony kérdését elemezve állapítja meg, hogy „éppen ez a szoros csatlakozás az élethez, ez az alkalmazás általi folyamatos tisztázás fő büszkesége a neveléstudománynak. Mindenki hozhat egy pár fővény-szemet további építéséhez, midőn saját tapasztalatait a már megállapított tapasztalati tételek megítélésére alkalmazza . . . a speculatio alarját a tapasztalat vetheti meg, a tapasztalás meg világát a speculatiótól nyeri. . .”

A neveléstudomány az egymásra következő nemzedékek nevelési tapasztalatainak az elmélet szintjén megvalósított általánosítása; ennek elvetése azt jelentené, hogy „az ember előbbi történelméből mit sem akarna tanulni, hanem minden kísérletet előlkezdene.” A pedagógiát önálló, „külön tudománynak” tekinti, mivel sajátos tárgya, célja, elvei vannak.

A nevelés, mint tudomány mellett létezik a nevelés, mint mesterség. A tudomány csak abban az esetben válhat hatékonyvá, ha megfelelő módon alkalmazzák. Tanítójelöltjeit ezért figyelmezteti: „nagyobb fontosságú ránk nézve a nevelés mint *mesterség*, vagyis a csak gondolkodó gyakorlat útján elérendő tudás, készség. A nevelési elvek pusztá tudása, vagy a csupa jóakarát még senkit sem képez nevelővé . . . A festészet, vagy szobrászat elmélete még nem tett senkit festővé, vagy szobrászá; erre a talentumon kívül még huzamos gyakorlat is kell.” Kétségtelen, hogy Gáspár a kizárólag „gondolkodó gyakorlat” szükségességének hangsúlyozásával az empirizmus elégtelenségére hívja fel a figyelmet. Ezt még erőteljesebben is kifejezésre juttatja, amikor leszögezi: „A nevelés mesterségét azonban csak a neveléstudomány világánál tanulhatni meg.”

Neveléstanának első fejezete a *nevelés fogalmát* tisztázza. Ez, tágabb értelemben „a fiatal embereknek felnőttek általi szándékos kiképzése a megadott viszonyok közt elérhető emberi tökélyre.” A szűkebb értelemben vett nevelés körébe az oktatás nem sorolható be. „A szorosb értelmű, vagy sajátlagos nevelés annyi, mint szándékos befolyása az értkorúaknak a kiskorúakra, hogy ezeket testi és szellemi tehetségeik lehető tökélyére juttassák, a mennyiben ez nem határozott tudás- és készségben, hanem az azok iránti képességben vagy tökélyesebb cselekvésben nyilvánkozik.”

A nevelés történeti és társadalmi meghatározottságának felismerése nem csak a nevelés fenti meghatározásában („a megadott viszonyok közt elérhető emberi tökély”) jelentkezik, hanem pedagógiai felfogásának egészét átható szemponttá emelkedik. Mind a nevelés mindenhatóságát valló felfogást, mind pedig a nevelés történetietlen szemléletét elveti, amikor kijelenti, hogy „az ember nem nevelhet senkit tetszése szerint valamely szabadon választott célra”, mivel a nevelés folyamatára sok, „emberi számításon és hatalmon kívül álló tényező” – mint természet, éghajlat, a kor és társadalom, amelyben nevelő és nevelt

él – hat. „A megadott viszonyok közt elérhető emberi tökély” nem csak az egyes ember, hanem egyszersmind az emberiség célja is. A pedagógiai gondolkodás kétezzer éves története folyamán megfogalmazott nevelési célokat elemezve arra a következtetésre jut, hogy ezek, bármennyire is különféléknek látszanak, kisebb vagy nagyobb mértékben az emberi tökéletesség igényét állítják a nevelés elé. Természetesen az emberi tökéletesség fogalma is viszonylagos, történetileg meghatározott, amelyet „a múlt idők legműveltebbje legalábbis egyoldalúbban fogta fel, mint a jelenkor s okunk van hinni, hogy utódaink ismét tisztultabban fogadják fel, mint mi most; mert eszméinkhez korunk és népünk sajátosságai tapadnak. Ha volna is ilyen minden időre szóló eszménye az emberi tökélynek, az nem találna minden életviszonyra.”

Az „*emberi tökély*”, mint nevelési cél, mivel túlságosan általánosan megfogalmazott, bizonytalan és megtévesztő lehet. Éppen ezért ezt az „alaki”-nak nevezett célt egy ún. „anyag”, azaz tényleges, olyan céllal kell kiegészíteni, amely „történelmi s mint ilyen, idő folytán tökélesíthető . . . a nevelőnek el kell ismernie, hogy az emberi tökély nemzedékről nemzedékre láthatólag emelkedett s jövőben is emelkedni fog, s így nekünk sem szabad a létezőnél megállapodnunk, hanem folytonosan javítsunk mindent.” A pedagógia feladata, hogy az egyes korokban, a jelentkező új szükségleteknek megfelelően a nevelés általános célját konkretizálja, újrafogalmazza.

Külön fejezetben foglalkozik *Gáspár a nevelés „erejével, lehetőségével”*. Bírálja azt a felfogást, amely szerint létezne olyan, akár pozitív, akár negatív, erőteljes veleszületett hajlamokkal rendelkező gyermek, akit a nevelési ráhatás érintetlenül hagyna. A kérdés ily módon való felvetése csak arra jó, hogy egyes nevelők, szülők hanyagságukat vagy ügyetlenségüket igazolják. A pedagógiai optimizmus talajáról bírálja a protestáns *Gáspár a „merev praedestinatio”* elméletét is: „ha a halandó ember előre el van határozva az üdvösségre vagy a kárhozatra, akkor fölösleges a nevelés”. A több ezer éves pedagógiai tapasztalat azt igazolja, hogy általában a jó nevelésnek jó, a rossz nevelésnek rossz következményei vannak.

Tagadhatatlan azonban, hogy az ember fejlődésében az örökletes tényezők is fontos szerepet játszanak. A nevelési tevékenységnek figyelembe kell vennie azt a „természeti hajlamot”, amely nem csak „megadott anyag, hanem előleges alak is, melyet a nevelőnek tovább kell fejlődésében segíteni, képezni”. Az „előleges alak”-ként felfogott örökletes tényezők módosíthatók, tökéletesíthetők, de teljesen át nem alakíthatók. A nevelés „nem teremthet geniet, de el sem nyomhatja az ég e szabad adományát.”

Gáspár nemcsak azokkal száll vitába, akik a nevelés emberformáló erejét aláértékelik, hanem határozottan állást foglal a nevelés szerepét túlértékelő felfogásokkal szemben is: „Nem mernők aláírni a *tervszerű nevelésnek azt a mindenhatóságát*, melyet némelyek önkényes érvekkel támogatnak, de bebizonyítani nem tudnak. Legfőleg az által akarnak állításuk paradoxságán szelídíteni, hogy a nevelést *legtágabb értelemben veszik*, hogy az embert *minden neveli*. . . , természet, emberek, családi, társadalmi viszonyok stb.”

Az embert kétségkívül számtalan tényező formálja, de ezeknek *csak egyike* s talán nem is leghatalmasabbika a „szűkebb értelemben vett nevelés.” A Habsburg-ellenes *Gáspár* az elbukott forradalom és az 1868-as kiegyezés közötti időszakban nem elégszik meg azzal, hogy a nevelés mindenhatóságáról szóló tanítást pusztán pedagógiai érvekkel verje vissza. Kifejti, hogy az emberi nem, a társadalom fejlődése rekedne meg, ha egyéb tényezők nem csökkentenék a nevelés útján történő emberformálás erejét. Mily veszélyes eszközzé válna ellenkező esetben a nevelés a zsarnok kezében, aki elsősorban arra törekedne, hogy „már a gyermekekbe bevésse a szolgálalkúséget, hogy annál csendesebben üljön fejedelmi trón-

ján! Bölcs intézkedés az, hogy a nevelésmesterségnek ily határ van szabva, hogy nemünk mindig eredeti és kiirthatatlan tehetségeivel egészíti ki újra magát.”

A történelem és neveléstörténet tanulmányozása arról győzte meg *Gáspárt*, hogy *a társadalom anyagi és szellemi élete között kölcsönkapcsolat áll fenn*; a hatalom birtokosai a nevelés révén az ember gondolkodását, az emberi szellemet is uralmuk alá kívánják hajtani. „Gyakran látjuk a nemzetek életében azon jelenetet ismétlődni, hogy azok, kik az anyagi erő felett rendelkeznek: az emberi szellemnek is csaknem minden mozzanatát, bizonyos kitűzött cél szerint szorosán kicirkalmazott keretbe törekszenek béerőszakolni; nem ügyelve legtöbbször a népek jellemére, sem történeti fejlődésökre . . . Mi természetesebb, mint hogy ezek nagy munkájokat rendesen a nevelés ügyén kezdjék . . . De minden ezen merész idomítók, a népjellem szívóssága miatt, mindenkor és mindenütt . . . a legnagyobb erőfeszítés dacára sem érhetnek célt. Mert legjobb esetben is csak torzítanak, de maradandó eredménnyel nem alakíthatnak. Mind ennek igazságát nemzetünk legközelebbi múltja . . . a legfényesebben igazolja.”¹⁸

Külön fejezetben elemzi *Gáspár a nevelés és az ember természetes fejlődése közötti összefüggést*. A gyermek mind testileg, mind szellemileg a természet törvényei szerint fejlődik. „Mások minden szándékos hozzájárulása nélkül érkezel, szemlél, hasonlít, ítéel, érez, beszélni tanul s ezáltal ismét gondolkozni, a nélkül, hogy valaki legkevésbé is gondolt volna nevelni őt. Ez a természetes fejlődés, miként az a műveletlen népeknél s bizonyos mérvben az állatoknál is előfordul.”¹⁹

Gáspár helyesen állapítja meg, hogy az analízatorok tevékenysége, a járás, a beszéd, az ítéletalkotás, az elvont gondolkozás képessége öröklött. E képességek, adottságok, amelyekkel diszpozíciók formájában rendelkezünk, ilyen vagy olyan mértékben tervszerű és „szándékos” hozzájárulás nélkül is kifejlődnek: de e fejlődés elengedhetetlen feltétele az emberi környezet. Világosan látja *Gáspár* is azt, hogy az említett adottságok maximális kifejlődése csak a „szándékos” hozzájárulás, a nevelés által biztosítható. Azt is helyesen állapítja meg, hogy „ezt a természetes fejlődést az emberek szorosb együttműködése mellett, a polgárosult állapotban bajos a neveléstől elkülöníteni.” Valóban, leküzdhetetlen akadályba ütközne megkísérelni valamely egyén fejlődésében a természetes fejlődés és a nevelés hatását elkülöníteni. Bár a gyermek személyiségének fejlődését nem vezethetjük le közvetlenül és kizárólag a külső hatásokból (környezet, nevelés), mégis, végső soron ezt az említett külső hatások biztosítják. E környezeti-nevelési hatások azonban áttételesen, a belső feltételeken (adottságok, képességek) keresztül járulnak hozzá a személyiség kialakulásához, fejlődéséhez.

Gáspár erőteljesen hangsúlyozta *a gyermeket erő környezeti hatások alakító szerepét*. Utal arra is, hogy rendkívül nehéz lemérni, mennyiben járul hozzá a környezet s mennyiben a nevelés egy adott gyermek személyiségének alakulásához. Mindenesetre azonban a környezet elősegítheti, de gátolhatja is a nevelést. Számos olyan hatást gyakorol a gyermekre, amely előre nem látható, gyakran véletlenszerű. Ennek ellenére nem csak hiba lenne – mondja – megkísérelni kivonni őt a vele egykorúak társaságából, kiszakítani környezetéből, hanem egyenesen kivihetetlen is. A hozzáértő nevelő a környezet pozitív és negatív befolyását számításba veszi, felhasználja, a nevelés célkitűzéseit tartva szem előtt.

¹⁸ *Gáspár* János: Szervezeti javaslat az erdélyi ev. ref. főtanodák rendezésére. Kolozsvár, 1861.

¹⁹ Az idézet, mind a továbbiak is a 15. és 16. pontban jelzett kéziratokból valók.

Az ember nevelhetőségének elfogadása azonban – sajnálatos módon – nem jelenti egyszerre a nevelés szükségességének elismerését is – jelenti ki. Egyesek feltételezhetik, hogy a „természeti adomány” és a környezet spontán hatásai elégségesek mind az egyes embert, mind pedig az egész emberiséget a tökélynek az adott viszonyok között lehetséges legmagasabb fokára emelni. Ez így lehetett a társadalmi fejlődés kezdeti fokán, de a műveltség és civilizáció későbbi fejlődése a fiatal nemzedék céltudatos nevelését hovatovább sürgetőbbé tette. *Gáspár* szerint „a célzatos nevelés csak az emberek szoros együttlákása, az álladalmi élet s abból fejlődött magasb civilisatio következménye.”

Nyilvánvaló azonban, hogy már az állam kialakulása előtti társadalmakban folyó nevelést is a *céltudatosság* bizonyos foka jellemezte. Egyet kell értenünk azzal, hogy „a műveltség minden haladásával nehezebb lesz a nevelés, de egyszerre szükségesebb is.”

*

Az állam kialakulása lényeges változásokat hozott a felnövekvők nevelésében. A nevelés egész története bizonyítja, hogy *az állam mindinkább igyekszik erősíteni a nevelés befolyását az iffúságra*, hogy azt a hatalmat gyakorló társadalmi réteg érdekeinek megfelelően formálja.

Az állam és egyház, állam és iskola közötti viszony kérdése *Gáspárt* mindvégig nem csak mint pedagógiai, hanem mint politikai probléma is foglalkoztatta. Az e kérdésben elfoglalt álláspontjának tisztázása érdekében pedagógiai kéziratához és a Kolozsvári Nevelői Kör általa összeállított jegyzőkönyvéhez kell fordulnunk.

A forradalom kitörése után, a kör 1848. május 6-án tartott 18-ik ülésén *Brassai* Sámuel javasolta két, rendkívül időszerűvé vált probléma megvitatását: *milyen általános elveken kell alapulnia az állam és az iskola közötti viszonyoknak és melyek lennének a központi kormány és a kebli (egyházi) igazgatás feladatai az iskolaügy vezetésében.*

A kör 19-ik ülésének (1848. május 13.) eddig kiadatlan jegyzőkönyve szerint a vitaindító előadást *Gáspár* János tartotta. A kérdés megoldását a történelem tanulságai alapján igyekezett megközelíteni. „Az iskola az első kereszténység óta egész az utóbbi időkig az egyház szolgálója volt . . . dresszírozták a hívőket a jövő életre, de az ember- és polgárnevelésről még csak szó sem vala. Ezen szomorú állapota az iskolának, legalább az abszolutisztikus státusokban, a reformáció után is csak annyiban változott, hogy az ortodoxia mellé neveléscélul a felsőség iránybani vak engedelmesség, gépies önmegadás járult. A status ugyanis az egyházzal kezét fogván, mindenhatósága alatt tartja az iskolát, azaz a nép egész jövőjét.”

Elveti *Gáspár* az iskolaügy bürokratikus centralizációjának porosz modelljét is, amely elnyomja a kezdeményezést és „mindent parancsszóra kell végezni.”

Az ésszerű, mind az egyén, mind a társadalom valóságos érdekeit szem előtt tartó nevelés „csak az értelmes *szabadság* életető égalja” alatt valósulhat meg. Meggyőződése szerint „az a legtökélyesb status kormány-alak, mely a községnak, társadalomnak, egyéneknek minél nagyobb, minél önállóbb szabadságot enged . . .”

A forradalom által kialakított új körülmények között az iskolának központi, országos jelentőségű feladata az *ember- és polgárképzés, az életre való előkészítés.* Nem lenne helyes azonban az iskolaügyet teljesen az állam hatáskörébe utalni: „az iskola nem lehet többé sem az egyház, sem a status szolgálója . . . hanem . . . mind a három egymásban és egymás mellett *önálló* intézmény kölcsönös viszonyok közt; bármelyiknek *praedomináló*

uralma a többi felett az egyének szabadsága, függetlensége és kifejlődése rovására történék.”

Gáspár természetesnek tekinti, hogy az állam számára nem lehet közömbös a fiatal nemzedék nevelésének kérdése. Egy alkotmányos, az emberek szabadságát tiszteletben tartó állam joggal igényelheti is a maga számára az iskolaügybe való beleszólás jogát. Hatáskörébe kell tartoznia az általános vezérelvek megállapítása az iskolai tanácsokkal folytatott eszmecsere alapján, az iskolaügy főfelügyelete, a nevelésügy országos pártfogása és védelme, az arra rászoruló iskolák anyagi támogatása, az ellenőrzés, a tanítóképzésről való országos gondoskodás. „Minden egyéb, a kivétel, alkalmazás, a berendezés, teljes függetlenséggel a keblbi szakértő iskolatanács kötelessége.”

A forradalom utáni reakció éveiben Gáspár hangvétele e kérdésben természetesen megváltozott. A fokozódó és az iskolaügyre is erőteljesen kiható osztrák művelődéspolitikai nyomás ellen foglal állást, amikor kijelenti: „Jól tudja a kényhatalom, hogy a nevelés az ifjúságból rabszolgákat, vagy szabad embereket képezhet, ezért akarja maga intézni a köznevelést . . . a nép műveltsége fenyegetheti az abszolút kormányt, a tudatlanság, műveltség ellenben veszélybe viheti az alkotmányos államot.”

Gáspár János pedagógiai nézeteit humanizmusa, gyermek iránti szeretete és pedagógiai optimizmusa hatja át.

A nevelési viszony létrejöttének egyik alapvető feltétele a nevelő „értelmi és erkölcsi túlsúlya” valamint növendéke iránti szeretete. A nevelés fogalma feltételezi, hogy „a nevelő változásokat akar növendékében elérni, ennek természeti fejlődését így vagy amúgy kell módosítani magasb belátása szerint.” Nyilvánvaló, hogy ebben a vonatkozásban Gáspár elhatárolja magát attól a felfogástól, amely a nevelés szerepét arra korlátozza, hogy elhárítsa az akadályokat a gyermek belső törvényszerűségek által meghatározott önkifejlődése elől. Helyesen látja, hogy a nevelés, mivel változásokat idéz elő a gyermekben és módosítja „természeti fejlődését”, új minőséget is eredményez. A nevelés tehát nem pusztán örökletes lehetőségeket vált valóra, nem pusztán immanens módon szunnyadó energiákat hoz felszínre, hanem újat is terem, alkot. A Gáspár által elvetett passzív, a természetes fejlődés elől mindössze akadályokat elhárító nevelés gondolata történetileg igen gyakran abban is kifejezésre jutott, hogy figyelmen kívül hagyta az adott társadalom és kor konkrét, az emberformálás terén jelentkező igényeit, szükségleteit. Gáspár a fejlődés, a nép sorsán való javítás igényeit állította megvalósítandó feladatként a nevelés elé, és az aktív nevelés híveként szükségesnek tartotta az oktatás, gyakorlat és munka közötti kapcsolat megvalósítását.

A nevelési tevékenység előtt három kérdés áll, amelyekre felelnie kell: *honnan* (a gyermek fejlettségi-neveltségi színvonala), *hova* (nevelési cél) és *hogyan* (a cél elérését szolgáló nevelési és oktatási módszerek, eljárások). A sikeres nevelési tevékenység alapfeltétele a gyermek alapos ismerete. „A gyermek körül tett észleléseinknek gondos följegyzése múlhatatlan föltétel arra, hogy pedagógiai tapasztalatokat szerezhessünk.” A második kérdéssel kapcsolatban jegyzi meg, hogy a nevelést nem tekinthetjük célnak, hanem a cél elérésére vezető eszköznek. A nevelésben elért minden sikert egy következő sikerhez vezető lépcsőfoknak kell tekintenünk, ezáltal biztosítva a nevelési tevékenység folyamatosságát.

A nevelés aktív jellege megköveteli, hogy a gyermek számára minél nagyobb önállóságot biztosítsunk. Csak így készíthetjük fel arra, hogy az iskolai nevelés befejeződése utáni önnevelésre, önképzésre képessé váljék. E problémával kapcsolatban állapítja meg: „Mivel az önálló tevékenység mindig tökélyesebb a vezetettnél, egyszersmind elvünk követelménye, hogy a növendéket önállóságában kényszerítő ok nélkül ne gátoljuk, sőt a nevelés legfelsőbb fokát annak fölöslegességében találjuk . . . A nevelés megszűnik, de az ember hivatása megmarad, következésképp helyébe aequivalensül önképzésnek kell lépnie.”

A nevelés és oktatás eredményessége, Gáspár megállapítása szerint nagymértékben függ a módszerek és oktatási-nevelési eljárások helyes megválasztásától. Fontosnak tartja mindenekelőtt a módszer és eszköz fogalmainak tisztázását. Megjegyzi, hogy a különböző pedagógiai munkákban módszeren

általában oktatási módszert értenek és leszögezi, hogy a jól kidolgozott módszerek alkalmazása a nevelésben is elengedhetetlen. Figyelemre méltó módon tárja fel a módszer és a nevelésszervezőnek nevezett eljárás közötti különbséget. „A nevelésszervezőnek *magában felismerhető actusnak kell lennie* s nem az egész nevelésre kiterjedő tevékenységnek s éppen ezért *közlebbi sikere tapasztalásból megjósolható legyen*. Ily nevelésszervezőknek bizonyos elvek szerinti szerves összeállításából keletkezik a *nevelésmódszer*.” A módszerek és a nevelési eszközök köre nehezen különíthető el egymástól, és „a felett, hogy valami „nevelésszervező”, vagy már „módszer”, még mind vitatkozhatni, amint ez a pedagógusok munkáiban valósággal napirenden is van. Egyetlen nevelési eljárás sem hat magában, segíthetik, vagy gátolhatják egymás hatását, egyik sem tekinthető univerzálisnak, nem alkalmazható minden esetre. Ma is érvényes megállapítása, hogy „a nevelő egyénisége majd mindig a leghatékonyabb elem, ez ad életet és súlyt minden nevelésszervezőnek.”

Az előbbiekben láttuk, hogy *Gáspár* nevelési módszerén a nevelési eljárások bizonyos elvek szerinti kombinációját érti. De érti rajta továbbá „azon sajátosságos utat, melyen valaki az eszközök és elvek összekötése által a célt elérni törekszik. „Valamely nevelési helyzet megoldásában nem egy módszer áll rendelkezésünkre, bizonyos azonban, hogy „az adott körülmények között egynek a legtökéletesebbnek kell lennie.” Egyet kell értenünk *Gáspár* Jánossal abban is, hogy a módszer fogalma feltételezi a tervszerűséget; a tervszerűtlen eljárások kombinációja sohasem válhat módszerré. De nemcsak arról van szó, hogy az egyes módszereken belül az eljárások tervszerűen kapcsolódjanak egymáshoz, hanem hogy a módszer a maga egészében egy terv, a nevelési terv megvalósulását szolgálja. Ezt a gondolatot fejezi ki egy, a módszerről adott másik meghatározása. „Mi módszer alatt értjük a nevelésszervezők és elvek összekapcsolását egy a nevelésre irányított terv érdekében.”

Gáspár pedagógiai kéziratai a *tanító és tanítvány közötti bensőséges viszony kialakításának kérdését* is elemzik. Tanító és tanítvány közötti ilyen viszony csak a kölcsönös szeretet és megbecsülés légkörében alakulhat ki. „A nevelő szeresse növendékeiben magát s az emberiséget; ne becsülje őt kevesebbé magánál, meggondolván, hogy növendékében tán kitűnő ember és polgár rejlik; kövessen el mindent, hogy derakabbá képezze, mint maga s gyöngéd, nemes bánásmódjával igyekezzék annyira megnyerni növendéke vonzalmát, hogy az benne a *valódi embert* tisztelje, s a szerető *baráthoz* gyermeki kegyelettel ragaszkodjék.”

A gyermek szeretete szükséges, de nem egyetlen feltétele az oktató-nevelő munka sikerességének. A tanulók fejlődési törvényszerűségeinek, a lélektan, fiziológia, biológia idevonatkozó adatainak alapos ismerete ugyancsak döntő fontosságú követelmény ebben a vonatkozásban. Csak ily módon valósítható meg az az egész pedagógiai tevékenységet átható elv, amelyet *Gáspár – Pestalozzi és Diesterweg* nyomán – „természetszerű fejlesztésnek” nevez és amely feltételezi a gyermek egyéni és életkori sajátosságainak következetes figyelembevételét mind a nevelésben, mind pedig az oktatásban.

A didaktikai és módszertani kérdések nagy súllyal szerepelnek *Gáspár* pedagógiai jegyzeteiben. A pedagógia e területeivel kapcsolatos felfogásának ismertetésére e rövid tanulmány keretében azonban nem vállalkozhatunk. Mindössze annyit jegyzünk meg, hogy a didaktika és módszertanok terén jelentkezik a legerőteljesebben a *Pestalozzi* és főleg *Diesterweg* hatása. Maga *Gáspár* „A tanítás elvei” c. fejezet elején a rá jellemző szerénységgel jelzi, hogy a benne foglalt gondolatok „leginkább *Diesterweg* és *Curtman* szellemében” fogantak. De ha ez így is van, *Gáspár*nak kétségkívül nagy érdeme, hogy a korabeli pedagógia demokratikus irányzatának eredményeit az erdélyi sajátos viszonyok között nemcsak népszerűsítette, hanem az általa kiképzett tanítók tevékenységén keresztül, évtizedeket felölelő fáradhatatlan munkája eredményeképpen, az iskolai munka gyakorlatába is átültette.

*

Méltán tekinthető újitónak az, aki *Gáspár*hoz hasonlóan kora haladó eszméit a valóság talajába ültetve ér el számottevő eredményeket. Méltán tekinthető példaképnek is, aki – mint *Gáspár* János – egész élete folyamán nagy célok, feladatok vállalásán és valóra váltásán munkálkodva szolgálta a nép felemelésének, a társadalom fejlesztésének ügyét. Ma is tiszteletet és követést parancsoló emberi magatartás az, amelytől idegen a nemzeti elzárkózás és szűkkeblűség, amely félreérthetetlenül vallja: egyetlen nemzet sem keresheti boldogulását más nemzetek, nemzetiségek elnyomása révén.